

ЉУБИВОЈЕ ПАЈОВИЋ

**АРТИЈЕРИЈА ЧАЧАНСКОГ И УЖИЧКОГ НОП ОДРЕДА
У УСТАНКУ 1941. ГОДИНЕ**

СИТУАЦИЈА У УЖИЧКОМ И ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ
ОКТОБРА 1941. ГОДИНЕ

У другој половини септембра 1941. године војна и политичка ситуација у западној Србији била је крајње критична за опстанак немачког окупационог система. Партизански одреди западне Србије — Мачвански (Подрински), Ваљевски, Ужички и Чачански — и један мањи део војно-четничких одреда под командом Драже Михаиловића, вршили су даноноћне нападе на живу силу немачког и квислиншког окупационог апарата, као и на све остале објекте, управног, привредног, политичког и културног карактера, који су представљали базу за изградњу немачког окупационог система власти.

Све чешћи порази окупаторских и квислиншких јединица, претрпљени у отвореним оружаним сукобима и сударима са ослободилачким снагама, и њихови све већи и све осетљивији губици у живој сили и техници допринели су наглom нарастању угледа народноослободилачких покрета и јачању њихове ударне силе — оружаних формација и институција.

У таквој ситуацији тек пристигли новопостављени опуномоћени командујући генерал у Србији и командант 18. армијског корпуса генерал Беме донео је 20. 9. 1941. године одлуку да напусти Ужице и Чачак¹ и да делове 704. и 717. немачке посадне пешадијске дивизије, 264. резервног полицијског батаљона, фелдкомандантуру 816, крајскокомандантуру 838, делове 592. и 920. ландеспицен батаљона, као и јединице квислиншке жандармерије и полиције повуче у Краљево како би се онемогућило њихово почетно уништавање и заробљавање и уједно обезбедиле довољно јаке снаге да овај значајан саобраћајни чвор и важан оперативни објекат задрже у немачким рукама.

На бази ове одлуке генерала Бемеа, уследило је, 21. септембра, повлачење свих немачких јединица из Ужица ка Ужичкој Пожеги и Чачку.

После дводневних борби у рејону Ужичке Пожеге и Овчарско-кабларске клисуре, извршено је даље повлачење немачких јединица ка Чачку и Краљеву. Током дана 22. септембра под ударима устаничких јединица били су ослобођени Ужичка Пожега и Овчарско-кабларска клисура.

На тај начин, крајем дана 22. септембра 1941. године у Чачку су се, поред 1. батаљона 749. пешадијског пука, два вода 670. артиљеријског дивизиона, једног вода тенкова из 717. пешадијске дивизије, једне чете 920. ландеспицен батаљона, делова 264. резервног полицијског батаљона и једне чете квислиншке жандармерије, нашле и све немачке и квислиншке снаге повучене из Ужица, Расне, Ужичке Пожеге, рудника Лисе и Јеминске стене, као што су: 1. батаљон 724. пешадијског пука 704. пешадијске дивизије, фелдкомандантура 816, крајскокомандантура 838, делови 264. резервног полицијског батаљона, једна чета фелдјандармерије, штаб и две чете 592. ландеспицен батаљона и једна чета српске жандармерије. Поред тога, овога дана је из Краљева у Чачак стигао и Извиђачки батаљон 717. пешадијске дивизије.²

Поред тога, на територији чачанског ратног округа немачки окупатор је, осим гарнизона у Чачку, имао и гарнизон у Горњем Милановцу, у коме се налазила 6. чета 920. ландеспицен батаљона.

Током наредних пет дана, од 22-26. септембра закључно, окупатор је у рејону Чачка и Горњег Милановца задржао све напред наведене снаге.

27. септембра ујутро, у 07.00 часова, из Чачка је кренуо ка Краљеву 1. батаљон 724. пешадијског пука. Истога јутра из Чачка су самоиницијативно кренуле за Краљево и све јединице у надлежности

команданта Србије, као што су фелдкомандантура 816, крајскомандантура 838, штаб 592. ландесшицен батаљона са 2. и 4. четом, делови 264. резервног полицијског батаљона, јединице фелдјандармерије и квислиншке жандармерије. За одлазак ових јединица из Чачка командант Србије је сазнао тек по њиховом стицању у Краљево³.

Непосредно по добијеном обавештењу да су фелдкомандантура 816. и штаб 592. ландесшицен батаљона са 2. и 4. четом, без његовог наређења, напустили Чачак и одмаршовали за Краљево, командант Србије је још истог дана у поподневним часовима — 27. 9. 1941. године, издао наређење да именоване команде и јединице одмах крену из Краљева за Чачак. Истим наређењем он захтева од команданта 1. батаљона 749. пешадијског пука да подржи пребацивање 6. чете 920. ландесшицен батаљона из Горњег Милановца за Чачак. Међутим, оба ова наређења нису извршена, јер је командант Србије, из непознатих нам разлога, истог дана само мало касније, упутио ново наређење радио-депешом фелдкомандантури Краљево: „Обуставите све покрете свих делова. Наређења следе авионом и стижу 29. 9. ујутро“.⁴

Наведени самоиницијативни покрети команди и јединица, под непосредном командом команданта Србије, уследили су због непрецизности у издавању наређења од стране оперативних органа у штабу команданта Србије, што се очито види из изјашњења команданта фелдкомандантуре 816. од 3. 10. 1941. године.⁵

Напред истакнути неспоразуми и непрецизности у систему и методу командовања на нивоу штаба команданта Србије и команде фелдкомандантуре 816. и команде 592. ландесшицен батаљона негативно су се одразиле на судбину 6. чете 920. ландесшицен батаљона. Наиме, ова чета, стационирана у Горњем Милановцу, била је у току ноћи између 27. и 28. 9. 1941. године нападнута од устаничких јединица Чачанског НОП одреда и четника Таковског одреда ДМ и заробљена. Због тога има основа за тврдњу да би ова чета, уз помоћ 1. батаљона 749. пешадијског пука и јединица 592. ландесшицен батаљона, можда била евакуисана у Чачак у току дана 27. или 28. септембра и спашена заробљавања да наведене јединице нису смоиницијативно напустиле Чачак и одмаршовале у Краљево.

Следећег дана, 28. септембра 1941. године, опуномоћени командант у Србији генерал Беме дао је сагласност да се 30. 9. 1941. године из Чачка евакуишу све немачке снаге за Краљево.⁷ На основу ове сагласности, командант 65. корпуса издао је, још истог дана, наређење команди 717. пешадијске дивизије да нареди повлачење 1. батаљона

749. пешадијског пука и других немачких јединица из Чачка за Краљево.

БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЧАЧКА

Припреме за напад на окупаторски гарнизон у Чачку отпочеле су одмах после повлачења немачких јединица из Ужица и Ужичке Пожеге. У свим селима чачанског ратног округа (срезови: драгачевски, трнавски, љубићки и таковски) била је проглашена мобилизација и од стране партизанских и од стране четничких команди. Војници у већ оформљеним јединицама и активисти оба покрета (НОП-а и четника ДМ) развили су веома живу политичку активност да се сви за борбу способни људи сврстају, по слободном опредељењу, било у партизанске, било у четничке јединице. На тај начин је у чачанском ратном округу крајем септембра мобилисано око 6.000 људи, од којих је више од половине било наоружано војничким пушкама, митраљезима и бомбама. Од наведеног броја око 3.000 људи се нашло у јединицама и установама НОП-а, а остало у јединицама и установама четника Драже Михаиловића. У јединицама Чачанског НОП одреда „Др Драгиша Мишовић“ било је око 2.000 бораца са оружјем — пушке, пушкомитраљези, митраљези и бомбе, док је у четничким јединицама било такође око 1.500—2.000 наоружаних војника.

Од наведеног броја наоружаних устаничких војника, мањи део је, крајем септембра, био ангажован у борбама за ослобођење Горњег Милановца, док су главне снаге биле сконцентрисане око Чачка.

ОСЛОБОЂЕЊЕ ЧАЧКА

У периоду од 27. до 30. септембра око немачког гарнизона у Чачку биле су сконцентрисане следеће четничке и партизанске јединице:

а) *Четничке снаге*

- Јелички четнички одред — са југа,
- Паковраћки четнички одред — са запада,
- Пријеворски четнички одред — са северозапада,
- Мањи део таковског (равногорског) одреда — са севера.

б) Партизанске снаге

- Драгачевски батаљон — са југа и југозапада,
- Трнавски батаљон — са југа и југоистока,
- Већи део Љубићког батаљона — са севера, северозапада и североистока.

Све наведене снаге отпочеле су 27. септембра постепено да се приближавају Чачку и да стежу обруч око њега. Као почетак напада могао би се узети 27. септембар, јер је, тога дана, почело извлачење из Чачка ка Краљеву немачких јединица 1/724. пешадијског лука и осталих полицијских, стражарских и управних јединица и установа које су се раније налазиле у Ужицу и Ужичкој Пожеги. Постављени задатак је био да се окупатору нанесу што већи губици и да се онемогући да са собом одвуче све наоружање и опрему. У том циљу вођене су даноноћне борбе на комуникацији Чачак — Краљево. Очекивало се да ће се и остатак окупаторског гарнизона пробијати од Чачка ка Краљево, под борбом или ће се предати, као што се то већ догодило са једном немачком четом у Горњем Милановцу.

Иако је опуномоћени командант Србије генерал Беме дао сагласност да се повлачење немачких јединица из Чачка за Краљево изврши 30. септембра, оно је уследило тек 1. октобра. Тачни узроци за ово одлагање нису нам познати. Као највероватнија могла би се прихватити претпоставка да су немачке јединице у Чачку током 29. и 30. септембра биле веома озбиљно угрожене бројним партизанским и четничким јединицама са линије Трнава — Атеница — Кулиновци — Лозница — Јездина. У прилог ове претпоставке наводимо текст из дневног извештаја 717. пешадијске дивизије записан у њеном ратном дневнику 30. септембра 1941. године:

„Чачак: Борба до 21,00 час. Јачи притисак са југа.

Тачкасти циљеви за бомбардере из обрушавања: Атеница, Заблаће, Бањица, Липница (јужно од Чачка).

У Чачку око поноћи мир.“⁸

Као што се из цитираног текста види, борбе су вођене на јужним прилазима граду током 29. септембра све до 21,00 часова, па и даље, јер је тек око поноћи између 29. и 30. септембра наступио мир. Исто тако, из цитираног извештаја види се да је немачка бомбардерска авијација своје акције била усмерила на села југоисточно од Чачка, где су се налазиле јединице Трнавског батаљона Чачанског НОП одреда и Јеличког четничког одреда.

О току борби 30. септембра између устаничких партизанских и четничких јединица с једне и немачких јединица са друге стране има мало писаних изворних докумената. У извештају о раду бр. 1 717. пешадијске дивизије (то је у суштини ратни, односно операцијски дневник те дивизије — примедба Јб. П.) за 1. октобар пише:

„У Чачку ноћас јака пушчана и митраљеска ватра са севера. 1. батаљон 749. пешадијског пука на маршу у Краљево“.⁹

Исто тако, у наведеном извештају (дневнику) за 2. октобар записано је следеће:

„1. батаљон 749. пеш. пука се упркос жестоке борбе 1. 10. пре подне без губитака извукао из Чачка, на маршу у Краљево (увече стигао у Краљево без додира са непријатељем)“.¹⁰

У сачуваној архивској грађи која се односи на дејства партизанских и четничких јединица из 1941. године није сачуван службени докуменат у коме бисмо нашли податке о њиховим борбама и акцијама између 29. септембра и 1. октобра 1941. године. Сачувани су само дневници неколицине учесника у тим догађајима.

Тако на пример у Дневнику политичког комесара Трнавског батаљона Милутина Стојића, између осталог пише:

„1 ВОД, 1. чете 27. септембра 1941. године на државном путу Чачак — Краљево у близини „Косовског бунара“ у Жежевици ухватили су заседу и чекали колону немачке банде. После подне наишли су немачки камиони. Отворили су ватру, камион се удаљио. Отворили су паљбу и непријатељи. Наши другови развили су се у стрелце и претраживали терен и вршили заокружење непријатеља. Један друг приближује се једном немачком војнику који са пушко-митраљезом брани приступ камиону. Изненада друг прискаче непријатељу и хвата га и одузима аутомат. Остали немачки бандити дали су се у бекство. Наш друг пали аутомобил и тера га у чету са заплењеним стварима. У борби је рањен партизан Дамјан Матовић. Другови одвели су га у Заблаће и у вече нашли су кола да га потеряју у чету. Наишла је бицикличка чета и напала их. Пратиоци побегли су а бандити су убили рањеног партизана и коња. У овој борби растеране Немачке бандите ухватили су на броју два сељаци имамо три заробљеника а у материјалу запленили смо и то:

Увече 28. 9. 1941. године 4. чета на путу Чачак—Краљево наши партизани са пијуковима направили су усек код Караче (река Карача је десна притока Западне Мораве — примедба Јб. П.) у дубини један метар.

30. 9. 1941. у 1.00 после пола ноћи (01.00 час 1. октобра — при-медба Љ. П.) са првом четом Б. ПАВ, кренули смо да заузмемо по-ложај Чачак — Краљево, да пресечемо одступницу Немцима јер се припремају да напусте Чачак. Друм смо прегледали и око 5 часова ујутро повукли смо се јер смо рачунали да ће авиони бомбардовати положај. Око 7 часова под пратњом авиона Немци су напустили Ча-чак и шуме око пута митраљеском ватром обасипали не штедећи ни куће које су се налазиле у близини око 1—2 километра. . . . Одмах сам кренуо и отишао у Бањицу. Гледам Чачак. Авиона три лете и бомбардују га. Тражим чету а чета кренула и 1. октобра умаршира-ла у Чачак“.¹¹

У дневнику Средоја Ковачевића — Сердара, борца 1. чете Љу-бићког батаљона за 1. октобар 1941. године стоје, између осталог, за-писани и следећи подаци, који се односе на борбу за ослобођење Ча-чка:

„У само свитање пре доручка крећемо ка Чачку,¹² под пуном ратном опремом. Сву ноћ се чује прасак пушака и штектање митра-љеза у Чачку. Изгледа да се наши боре за ослобођење града. У то-ку марша чујемо да су Немци напустили Чачак. Били смо неописиво радосни. Изнад нас су кружиле „штуке“ митраљирајући пут. . .“¹³

У ослобођеном Чачку заплењене су извесне количине наоружа-ња, опреме и другог материјала. Између осталог, заплењена су и че-тири топа 75 мм М 12 систем Шнајдер.

ПОРЕКЛО И КВАЛИТЕТ ТОПОВА

Топови, заплењени у Чачку 1. октобра 1941. године, били су калибра 75 мм система Шнајдер. Њихови службени називи су били: пољски топови (Шнајдер) 75 мм М 12, или пољски топови 75 мм М. 12, или пак 75 мм пољски топ М 1912 г, Шнајдер.

Сва три назива за оруђа француског порекла система Шнајдер представљају службене називе за један те исти систем, за једно те исто оруђе. Ова оруђа је у првом светском рату купила српска вој-ска у Француској за наоружање својих артиљеријских јединица.

После првог светског рата ова оруђа су била у наоружању ар-тиљеријских јединица војске Краљевине Југославије и налазила су се у формацијском саставу дивизијске артиљерије.

ТРИ ВЕРЗИЈЕ О ПОРЕКЛУ ТОПОВА

На питање одакле су и када у Чачак довучени топови, које су окупаторске јединице биле принуђене да оставе приликом свог повлачења у Краљево, није могао бити до данас нађен поуздан и сигуран одговор. Објективно говорећи, постоје три верзије. Свака од њих је реално могућа. Међутим, само једна од њих може бити тачна!

Прва верзија: топови су били, још пре априлског рата 1941. године, довучени на ремонт код IV одељка Војнотехничког завода у Чачку (који се кратко називао Арсенал), да су се ту затекли приликом капитулације војске Краљевине Југославије у априлу 1941. године и да су Немци били принуђени да их оставе 1. октобра 1941. године приликом свог повлачења у Краљево. Ова верзија је могућа без обзира на чињеницу да су Немци имали своје техничке штабове и јединице које су прикупљале ратни плен и претежно га евакуисале на територију Немачке или га давале на употребу својим или квислиншким јединицама (НДХ и други).

Друга верзија се састоји у томе да је топове оставила у Чачку, у Арсеналу, нека јединица бивше југословенске војске за време априлског рата и да су се топови тамо и затекли приликом капитулације војске Краљевине Југославије у априлу 1941. године. Ова верзија је такође могућа и мало се разликује од прве.

Трећа верзија би била да су немачке јединице, после капитулације бивше југословенске војске у априлском рату 1941. године, нашле поменуте топове негде на путу или на положају, довукле их у Чачак и сместиле у кругу IV одељка Војнотехничког завода, односно Арсенала. И ова верзија је могућа и логична, јер су Немци имали јединице за скупљање ратног плена. Зна се да је у чачанском Арсеналу било једно сабирно место за ратни плен, у коме су се нашла и четири топа 75 мм М 12.

И поред тога што сам настојао да одстраним постојање наведених верзија и да утврдим стварни ток догађаја и редослед њиховог догађања, остаје чињеница да у томе нисам у целости успео. Према томе, остаје нужност постојања ове три наведене верзије као одговор на питање када су и одакле топови довучени у Чачак. Но, и поред тога што нема апсолутно поузданих доказа за било коју верзију, по свему судећи изгледа да је друга верзија најближа истини, тј. да је

топове у Чачку оставила нека јединица бивше југословенске војске у априлу 1941. године и да су их Немци тамо и запленили.

Као доказ да би друга верзија о пореклу топова била и највероватнија, сведоче изјаве и сећања неколицине официра, подофицира и војника бивше југословенске војске, који су у октобру 1941. године били у саставу четничке артиљеријске батерије. Ова батерија је, као и партизанска, била наоружана са два топа 75 мм М 12, који су, приликом деобе плена, припали четничким јединицама. Ови учесници тврде да су топови, заплењени у Чачку 1. октобра 1941. године, били у априлском рату 1941. године код Војнотехничког завода у Чачку, да су тада, када је објављена капитулација војске Краљевине Југославије, скинули са њих затвараче и нишанске справе и да су их сакрили у чачанском гробљу, одакле су их, 1. октобра 1941. године, узели и вратили на топове.¹⁴

Из изјаве Милана Вуловића, војника-артиљераца бивше југословенске војске, рођеног у селу Балуги код Чачка, произилази да су топови приликом капитулације бивше Краљевине Југославије у априлу 1941. године остављени у кругу Војнотехничког завода у Чачку. Он о томе каже:

„Као војник — артиљерац бивше југословенске војске уочи другог светског рата, а нарочито непосредно пред напад Немачке на Југославију, позиван сам често на војну вежбу.

Рат ме је затекао у Чачку, где сам био мобилисан и распоређен у јединицу ваздушне одбране града. Положаји су нам се налазили на јужном делу Чачка. Приликом априлског слома и капитулације наше војске, ја сам са неким друговима у кругу ВТЗ у Чачку оставио четири топа 75 мм, модел 1912.

Те топове оставили су Немци приликом повлачења 1. октобра 1941. године. Ја сам првих октобарских дана позван као артиљерац да примим топове и кренем на Краљево. Два топа добили су партизани, а два четници, где сам се и ја налазио.“¹⁵

Као што се из цитираног текста види, овај учесник у априлском рату 1941. године и у устанку 1941. године категоричан је у својој изјави. Сви остали даваоци изјава тврде само да су топови нађени у Војнотехничком заводу у Чачку 1. октобра 1941. године приликом ослобођења овог града од Немаца. Но, било како било, важно је да је тачан податак да су јединице Чачанског НОП одреда и војночетничких одреда Драже Михаиловића 1. октобра 1941. године у Чачку запленили четири топа 75 мм М 12.

КВАЛИТЕТ ТОПОВА

Поуздано се зна да су топови, заплењени у Чачку, били у наоружању артиљеријских јединица оружаних снага Краљевине Југославије. Њихов званични назив је био: пољски топ (Шнајдер) 75 мм М 12 или пољски топ 75 мм М 12.

Основни подаци о оруђу и муницији:¹⁶

- калибар 75 мм,
- цев од каљеног челика,
- дужина цеви: 1.906 мм или 25,4 калибра,
- дужина оруђа без предњака: 3.95 м,
- дужина оруђа са предњаком: 8,69 м,
- дужина оруђа са предњаком и шесторном запрегом: 14,60 м,
- тежина оруђа у борбеном положају: 960 кг,
- тежина опремљеног топовског предњака — са муницијом и другим прибором: 486 кг,
- тежина опремљеног топовског воза — топ и предњак: 1.446 кг,
- противтрзајући систем: хидраулична кочница са глицерином и ваздушни повратник са азотом и глицерином,
- ширина колотрага топовског воза: 1,64 м,
- штит из два дела. Дебљина плоче: 4 мм,
- справа за нишањење: даљинар, месна справа, гониометар и квадрант,
- врсте муниције: сједињени меци са гранатама М 1900/15 или шрапнелом М 97,
- тежина сједињеног метка са гранатом: 6,980 кг,
- тежина сједињеног метка са шрапнелом: 9,150 кг,
- тежина барутног пуњења за шрапнел: 0,690 кг,
- тежина барутног пуњења за гранату: 0,250 кг,
- тежина шрапнела (зрна): 7,240 кг,
- тежина гранате (зрна): 5,500 кг,
- врсте упаљача: ударни и двогуби,
- почетна брзина: шрапнел 500 м/сек. Гранате са смањеним пуњењем 328 м/сек. и гранате са нормалним (пуним) пуњењем 520 м/сек,
- брзина гађања: 4—6 метака у једној минути,
- домет: — шрапнела: 6.300 метара,
- разорне гранате са смањеним пуњењем: 5.800 м,

- разорне гранате са нормалним пуњењем: 7.500 м,
- број послужилаца: 6 људи,
- начин транспорта за једно оруђе:
- вуча са три пара коња или најмање једним паром волова,
- товарењем у камион.

НАПОМЕНА

- организацијска припадност: у саставу дивизијске артиљерије,
- тактичка подела (груписање):
- на маршу у саставу претходнице, заштитнице, побочнице и главнине,
- у борби: начелно као колонска артиљерија у нападним борбеним дејствима, или, пак, као одсечна (одсек, зона) артиљерија у одбрамбеним борбеним дејствима, а ређе се задржавала у такозваној главнини артиљерије,
- тактичка — борбена — намена:
- непосредна подршка и заштита пешадије,
- неутралисање непријатељске артиљерије
- циљеви: живи циљеви, откривени или слабо заклоњени. Изузетно — непријатељска артиљерија,
- дејство зрна:
- шрапнел ефикасан против откривених циљева,
- разорна граната ефикасна против слабо укопане или дубоко заклоњене пешадије,
- избор положаја: начелно заклоњен.

ПОДЕЛА ПЛЕНА И ФОРМИРАЊЕ ПАРТИЗАНСКЕ БАТЕРИЈЕ

Одмах после уласка партизанских и четничких јединица у Чачак, образована је заједничка команда места (премда би боље било рећи да су формиране и партизанска и четничка команда места, које су међусобно сарађивале), која је имала задатак да обезбеди нормалан живот и рад у ослобођеном граду, да похапси сараднике окупатора и подели заплени ратни материјал. Наиме, према споразуму између руководства Народноослободилачког покрета и команде четничких одреда Драже Михаиловића, било је договорено да се заплени ратни материјал у заједничким акцијама дели на два дела — једна половина партизанима, а друга четницима. Тако је то било и приликом ослобођења Чачка 1. октобра 1941. године.

У комисију за поделу заплењеног ратног материјала били су од стране штаба Чачанског НОП одреда одређени: Славко Крупез, студент агрономије, интендант Одрода; Марко Мојовић, активни поручник бивше југословенске војске, помоћник интенданта Одрода, и Милован Марковић, матурант, а од стране четничких одреда: артиљеријски капетан Топаловић и још један официр интендантске службе бивше југословенске војске, чије име до данас нисмо могли да утврдимо.

Још у току дана 1. октобра 1941. године два топа који су припали Чачанском НОП одреду „Др Драгиша Мишовић“ била су одвучена из Арсенала — прво ка Станојевића кућама на путу Чачак — Гуча, где су дошли први артиљерци за формирање батерије. За командира батерије одређен је Ђорђе — Ђока Миловановић, адвокат из Чачка. Сутрадан, 2. октобра 1941. године, топови су превучени у двориште чачанског расадника у Улици Кнеза Милоша. Ту је продужено формирање батерије. Четвртог октобра 1941. године батерија је премештена у село Атеницу, недалеко од артиљеријских касарни. Ту је дефинитивно оформљена. Поред командира батерије, Ђорђа Миловановића, који је био резервни артиљеријски официр бивше југословенске војске, у батерију су, између осталих, распоређени: Миленко Радуловић, активни артиљеријски потпоручник бивше југословенске војске, родом из Љубића код Чачка, и активни артиљеријски наредник Тијосав Бајић, родом из села Пилатовића у Драгачеву.

ОДЛАЗАК БАТЕРИЈЕ НА РУЖИЋА БРДО КОД КРАЉЕВА

Може се поуздано сматрати да је формирање батерије завршено 6. октобра у селу Атеници. Из овог села батерија је, 7. октобра, кренула на положај код Краљева. Маршрута кретања била је путем Чачак — Краљево, преко села Заблаћа, Слатине, Самаила и Мусине реке. Испред батерије су се кретали Драгачевски и Трнавски батаљон Чачанског НОП одреда.

Марш батерије од Чачка ка Краљеву извршен је ноћу зато што је немачка извиђачка и бомбардерска авијација тих дана била доста активна. У току ноћи између 7. и 8. октобра батерија је прешла око 20 километара и осванула у селу Качулицама, одакле је продужила преко села Самаила за село Буковицу, где је стигла око 10 часова. У овом селу посела је положај у непосредној близини школе и припремила се да дејствује по немачким положајима око муницијских

магацина у селу Мрсаћу. Међутим, до тога није дошло зато што су Немци, видећи да батаљони Чачанског НОП одреда врше опкољавање складишта, у раним поподневним часовима дигли у ваздух већину магацина — тачно у 14.40 часова.¹⁷ Детонације су биле тако снажне да су присиле партизанске и четничке снаге на повлачење у шуме и јаруге, да потраже заклоне и склоништа. Стубови дима, са огромним ватреним печуркама у центру, дизали су се по неколико стотина метара у висину. Немачка посадна јединица из Мрсаћа евакуисана је камионима за Краљево водећи лакше борбе са Чибуковачком четом Краљевачког НОП одреда „Јово Курсула” код Мусине реке и у селима Дракчићи и Јарчујак.

Истог дана, 8. октобра 1941. године, батерија је напустила положај у селу Буковици и, преко Мусине реке, стигла у село Дракчиће, где је по ноћи посела нови ватрени положај на Ружића брду. На овом положају батерија је преноћила.

ДЕЈСТВА БАТЕРИЈЕ У БОРБАМА ОКО КРАЉЕВА У ВРЕМЕНУ ОД 9 — 21. ОКТОБРА

Током 9. октобра батерија је остала на већ поседнутом положају на Ружића брду и продужила са његовим фортификацијским уређењем.

Овога дана, око 14.00 часова, батерија је посела нови ватрени положај у северном делу села Чибуковца и отворила ватру на колону немачких тенкова, који су се, од Краљева, кретали путем ка манастиру Жичи. Током тог гађања осмотрене су експлозије граната око немачких тенкова. Ово гађање је било прво гађање партизанске батерије Чачанског НОП одреда, а за њене артиљерце то је представљало ватрено крштење.

Пошто су јединице Чачанског и Краљевачког НОП одреда, у садејству са јединицама војночетничких одреда Драже Михаиловића, припремале напад на Краљево, било је, у заједничком штабу, одлучено да се артиљеријска припрема и подршка напада изврши из оруђа обеју батерија и то: батерије Чачанског НОП одреда са положаја у селу Дракчићи (5 км западно од Краљева) и батерије војночетничких одреда у селу Сирчи (4 км северно од Краљева).

У току дана, 9. октобра, извршена је и коректура на циљеве који су се налазили у систему одбране Краљева и то тако да је партизанска батерија извршила коректуру на циљеве који су се на-

лазили између реке Ибра и Ратарске школе (сада Средња пољопривредна школа), док је четничка батерија вршила коректуру на циљеве који су се налазили између села Грдице и моста на реци Морави код Камицоре (на путу Краљево — Крагујевац). На тај начин била је извршена подела циљева по зонама дејства. Овакав поступак је био одређен од стране заједничког штаба опсаде Краљева (кога су сачињавале команде партизанских и четничких одреда).

БАТЕРИЈА У ПРВОМ НАПАДУ НА КРАЉЕВО

У исто време када је командант 717. пешадијске дивизије генерал Хофман, са официрима свога штаба и потчињеним командантима, разматрао ситуацију и правио планове за нападне акције према Горњем Милановцу и Краљеву, сличан процес одвијао се и у партизанским и четничким командама. Наиме, овога дана, 12. октобра 1941. године, у заједничком штабу партизана и четника за опсаду Краљева, разрађивани су детаљи плана напада на опседнути немачки гарнизон у Краљеву.

Према замисли заједничког штаба, напад на Краљево требало је да се изврши у ноћи између 12. и 13. октобра. Било је договорено да напад изврше јединице партизана и четника са југа и запада, док би јединице распоређене северно и источно од Краљева имале да врше само демонстративан напад, с циљем да за себе вежу немачке снаге у својим зонама дејства. Такође, било је договорено да напад отпочне 13. октобра у 01.00 час, с тим да му претходи артиљеријска припрема од 45 минута.

Током 12. октобра на фронту опсаде Краљева вршено је извиђање немачких положаја на периферији града и праваца напада појединих јединица. Осим тога, вршена је припрема јединица за предстојећи напад и разрађивани планови дејства. Током те извиђачке делатности долазило је до краћих чарки и борби, нарочито на истоку—код Камицоре, одакле је 1. чета Љубићког батаљона из митраљеза гађала Немце на аеродрому.

Исто тако, овога дана била је активна и артиљерија устаника. Према подацима из немачких докумената, партизанска батерија је тукла непријатељске положаје око Ратарске школе од 17.10 до 17.30 часова и од 18.20 до 18.40 часова. О дејству устаничке артиљерије Немци су оставили записе у својим документима. Тако, на пример, у дневном извештају команде 717. пешадијске дивизије од 13. 10. 1941. године стоји следеће:

„... 12. 10. од 18.20 часова артиљерија са југозапада 20 минута тукла ватром Краљево; тучен аеродром, у Пољопривредној школи (Ратарској школи — примедба Љ. П.) 3 поготка, 1 војник повређен, ангажовање сопствене артиљерије“.

Исто тако у извештају Оперативног центра везе у Краљеву од 13. 10. 1941. године, упућеном штабу 18. армијског корпуса, стоји записано, између осталог:

„... Непријатељска артиљерија из околине Адрани (5 км северозападно од Краљева) 12. 10 од 17.10 — 17.30 часова тукла западни део Краљева“.

Предвиђени напад на Краљево није извршен према датим наређењима и упутствима. Анализом узрока због којих није извршен, може се доћи до закључка да су неке јединице биле неактивне због лошег времена, друге нису приступиле извршењу својих задатака због неорганизованости, неповезаности, неусклађености дејстава и врло лоше организације садејства између суседних јединица.

БАТЕРИЈА ПОТПОМАЖЕ ПЕШАДИЈУ

После неуспелог првог напада на Краљево, Немци су 14. октобра у поподневним часовима, кренули снагама једног ојачаног пешадијског батаљона ка селу Чибуковцу.¹⁸ По свему судећи, циљ им је био да разбију партизане у селу Чибуковцу и да, по могућности, заплене партизанску батерију. Напад Немаца подржавала је артиљерија и авијација. Међутим, партизани се нису уплашили. Укопани и маскирани, борци 3. чете Драгачевског батаљона и Чибуковачке чете Краљевачког НОП одреда пустили су непријатеља на блиско одстојање, па су тек онда осули ураганску ватру по његовом стрељачком строју. Немци су почели да одступају у нeredу. У борбу су убачени и немачки тенкови. Окупатор је био упоран да спроведе свој план. Видећи овакву ситуацију, командир партизанске батерије је наредио да се батерија извуче на ивицу једне шуме и да непосредним гађањем подржи своју пешадију у одбрани њених положаја. Успех је био потпун. Немачки тенкисти, обасути експлозијама граната партизанске батерије, која их је тукла брзом палбом, одступили су у Краљево.

БАТЕРИЈА У ДРУГОМ НАПАДУ НА КРАЉЕВО

Други напад на Краљево био је боље организован. У току ноћи између 14. и 15. октобра партизанска батерија је подржавала напад

Јеличког четничког одреда и 5. Љубићке чете на Ратарску школу и Драгачевског батаљона ка центру града. И успех није изостао. Пета љубићка чета је, уз подршку артиљеријске ватре, успела да брзо освоји спољне ослонце одбране и да, са једним водом, овлада приземљем Ратарске школе. Јелички четнички одред је претрпео тешке губитке у нападу на Ратарску школу. Између осталих, ту је погинуо и командант овога одреда, поручник бивше југословенске војске Јован Бојовић. Драгачевски партизански батаљон и Чибуквачка чета, користећи дејство партизанске батерије, успели су да савладају спољну одбрану Немаца између реке Ибра и Ратарске школе и да се брзо пробију до зграде Гимназије и Окружног суда. Нажалост, успеси ових јединица нису били искоришћени за убацивање свежих снага, па и овај, други по реду, напад на Краљево није донео жељене резултате.

После другог неуспелог напада на Краљево, у заједничком штабу донета је одлука да се, наредних дана, ангажује артиљерија, с циљем да се, систематском артиљеријском ватром, поруше објекти непријатељске одбране, као што су бункери и поједина упоришта у већим зградама. У том циљу, до 20. октобра на ватрене полскаје партизанске батерије било је довучено преко 300 артиљеријских граната из складишта у Мрсаћу и Богutowцу. У времену од 16. до 20. октобра батерија је ову муницију претежно и утрошила (око 200 граната).¹⁹

ПРОТИВУДАР 717. ДИВИЗИЈЕ КОД КРАЉЕВА

Ситуација немачког гарнизона у Краљеву после напада устаничких снага у ноћи између 14. и 15. октобра и масовних репресалија над становништвом Краљева — претежно су били стрељани радници, сељаци и омладина — била је, и даље, веома напета и неизвесна. Даноноћним ударима артиљерије устаника са запада и севера и мањим нападима на поједина упоришта Немаца на периферији Краљева, створена је тешка психоза код немачких војника, подофицира и официра.

У циљу да се ослободи сталног притиска устаничких јединица командант 717. пешадијске дивизије, генерал-мајор Хофман (Hoffman), израдио је са својим штабом план „удара из Краљева ради олакшања ситуације“ са јединицама своје дивизије, које су се тада налазиле у Краљеву. А те снаге нису биле мале. Износиле су око 2/3 дивизије.

Када је план за противудар био готов, генерал Хофман је 20. октобра у Нишу сео са својим штабом у оклопни воз и превезао се до Сталаћа. Одавде је продужио оклопним аутомобилима и, увече, стигао у Краљево.

ГЕНЕРАЛ ХОФМАН ЈЕ ИЗНЕНАДИО УСТАНИКЕ

У раним јутарњим часовима, 21. октобра, из Краљева су кренули у напад одреди мајора Вилдермута (Wildermuth) и мајора Деша под непосредним руководством генерала Хофмана и оперативног дела његовог штаба. Главни удар извршен је дуж пута Краљево — Мусина река — Чачак, са једним тенковским и два пешадијска батаљона, уз подршку артиљерије и авијације. Помоћни удар извршен је дуж пута Краљево — Рашка и Краљево — Адрани, снагама од по једног ојачаног пешадијског батаљона.²⁰

Противудар немачких јединица био је неочекиван и веома снажан. Генерал Хофман је потпуно изненадио и команду опсаде Краљева и устаничке јединице. Тенкови, праћени пешадијом, уз подршку артиљерије и авијације, брзо су ломили отпор изненађених устаничких јединица партизана и четника. Узалуд је партизанска артиљеријска батерија са Ружића брда засипала гранатама немачке тенкове и пешадију. Они су веома брзо продирали и већ у 07.00 часова избили пред положај батерије.

СУДАР НА РУЖИЋА БРДУ

Кад су избили, са тенковима и пешадијом, до првих кућа у селу Дракчићи, Немци су били дочекани брзом паљбом партизанске батерије. Немци су били заустављени. Ступили су на сцену немачки артиљерци и авијатичари. Окомили су се на топове партизанске батерије. У киши од граната, авионских бомби и митраљеских метака партизански артиљерци су водили кржави бој. Пешадија је напустила своје положаје, штабови одреда, и партизански и четнички, су се повукли. На бојном пољу су остали само артиљерци. Тукли су Немце картечом. Но, упркос свему били су присиљени да се повуку. Добили су и наређење, али је све било доцкан. Запрежна стока, уплашена експлозијама граната и бомби отела се од возара и побегла. Остали су само послужоци топова. Извадили су затвараче, набацали грање на топове и под бо-

рбом одступили. Око 08.00 часова завршио се неравноправан судар на Ружића брду. Немци су продужили са продирањем ка Мусиној реци, где су у купама кукурузовине нанели тешке губитке четничким јединицама, које су покушале да се сакривањем спасу од Немаца. Позади, на Ружића брду, остали су напуштени топови, штабски телефони и спремљен, али непоједен доручак.

ПОВРАТАК НА РУЖИЋА БРДО

Око 09.00 часова Немци су са тенковима и пешадијом избили до срушеног моста на Мусиној реци. Зауоставили су се. С времена на време чули су се пуцњи из аутомата, митраљеза, пушака и пиштоља. Вршили су стрељања заробљеника и становништва. Авиони су митраљирали устанике на положајима западно од Мусине реке.

Око 12.00 часова Немци су почели да свијају своје јединице у колоне. И тенкови су кренули назад, ка Ружића брду. Остале су само мање заштитнице.

Око 14.00 часова Немци су се вратили у Краљево, а јединице Чачанског НОП одреда на Ружића брдо. Са њима је био и штаб, и потиштени артиљерци. Зграде, у којима је био штаб, биле су демолиране, телефонски стубови оборени, а жице покидане. Недалеко од места штаба, артиљерци су на положају деснокрилног топа нашли само празне чауре. Топа није било. Немци су га нашли и одвукли.²¹ Али, у несрећи било је и среће. Артиљерци левокрилног топа нашли су своје оруђе маскирано грањем. Исто онако као што су га и оставили. Немци га нису нашли. Сви су се обрадовали. И штаб Одреда, такође.

ПАРТИЗАНСКА БАТЕРИЈА У СЕЛУ СИРЧИ

Два дана касније, 23. октобра 1941. године, штаб Чачанског НОП одреда донео је одлуку да партизанска батерија напусти свој положај на Ружића брду, одмаршује ка селу Сирчи и тамо, недалеко од положаја четничке батерије, постави свој топ и припреми елементе за дејство на Краљево.

После дводневног марша, 25. октобра 1941. године, партизанска батерија Чачанског НОП одреда стигла је у село Сирчу и посела положај. Лево од ње се налазила четничка батерија под командом капетана Жике Казаковића.

Са ватреног положаја у селу Сирчи, батерија је продужила дејство на објекте које су Немци били посели у Краљеву, као што су Аеродром, Железничка станица, магацин са наоружањем и муницијом, Ратарска школа и други. Са овог ватреног положаја партизанска батерија (један топ) вршила је гађање циљева, предвиђених планом напада, у ноћи између 31. октобра и 1. новембра. Исто тако, батерија је, у времену од 1—5. новембра, гађала разне циљеве у Краљеву.

ЧЕТНИЦИ НАПАДАЈУ БАТЕРИЈУ

Другог новембра 1941. године Дража Михаиловић је, из свог штаба на Равној гори, издао своју чувену поруку број 8 у којој је наредио команданту четничких одреда на фронту код Краљева, генералштабном мајору Радославу Ђурићу, да, непримећено, са главнином својих снага, крене ка Чачку и да га заузме, разоружа партизанску Команду места и пошаље је на Равну гору. Истом поруком било је наређено да се други део посаде повуче следеће ноћи и распореди тако „да разоружа партизанско командно особље и људство уколико се не би драговољно ставило под команду југословенске војске у отаџбини“.

Покрет четничких јединица са фронта код Краљева уследио је током ноћи између 3. и 4. новембра.

Пошто је, 4. новембра, четничка батерија напустила положај у Сирчи, на положају је остала само партизанска батерија. Видевши да су остали сами на фронту, њихов командир Ђока Милова новић је, 5. новембра ујутро, кренуо са батеријом ка Чачку. Када је стигао у село Обрву, наредио је кратак одмор ради крађења стоке и људства. Управо тада из Чачка је стигао и ордонанс (курир) батерије Урош Лазовић—Корчагин и саопштио командиру да четници свуда нападају партизане и разоружавају их и да је он једва успео да од њих побегне да би му ове новости саопштио и пренео наређење команди Одреда да што пре стигне у Чачак.

Непосредно после пријема овог наређења, батерија је кренула путем ка селу Мрчајевцима. Међутим, кад је стигла у село Катргу, командир је добио нова обавештења — да четници врше нападе на партизане у селима Мојсиње, Доња Горевница и Мрчајевци и разоружавају их. Сазнавши за ово, командир батерије је донео одлуку да крене ка реци Морави, пређе је и потом продужи за Чачак.

Приспевши на реку Мораву, артиљерци су покушали да чамцем превезу топ преко дубоке реке. Међутим, то им није успело, па су, пошто је пала ноћ, одлучили да преноће код једне воденице. Топ је постављен на положај крај реке, напуњен гранатом темпираном на картеч како би могао, у случају блиског напада, да дејствује. Но, на напад четника није требало дуго чекати. Уследио је око 20.00 часова. Изненађени партизани нису успели да пруже било какав отпор. Били су разоружани и спроведени у затвор у Мрчајевцима, а топ су четници одвукли ка Чачку²².

ЗАПЛЕНА ТОПОВА ОД ЧЕТНИКА НА ЉУБИЋУ

У току ноћи између 6. и 7. новембра 1941. године четнички одреди под командом Драже Михаиловића успели су да затворе обруч око Чачка. Своју батерију од два пољска топа и један топ заплена од партизанске батерије у селу Катрги поставили су на историјско брдо Љубић.

У преподневним часовима, 7. новембра 1941. године, водиле су се на реци Чемерници, источно од Чачка, оштре борбе између партизанских јединица под командом Средоја Урошевића и четничких јединица под командом капетана Дерока. Три топа, под командом четничког команданта, капетана Дерока, са својих положаја на брду Љубићу, тукле су јединице Љубићког батаљона у селу Прељини. Ватром из топова спречаване су партизанске чете да крену у напад на брдо Љубић и разбију блокаду Чачка са истока и севера.

Видевши да се на реци Чемерници воде огорчене борбе и да четници топовима са Љубића подржавају своје јединице и наносе губитке Љубићком партизанском батаљону, заменик команданта Чачанског НОП одреда оформио је од јединица које су се налазиле у Чачку једну чету партизана. Са овом четом, ојачаном једним тешким митраљезом из Трнавског батаљона, кренуо је из Чачка ка брду Љубићу и из позадине извршио напад на положаје четничких јединица и њихове артиљерије. После краће али огорчене борбе, партизанска чета избила је на положај четничке батерије и на јуриш га заузела. Том приликом је запленила сва три топа и разоружала велики број четничких артиљераца и пешака.²³ На тај начин чете Љубићког батаљона, уз помоћ једне чачанске и једне трнавске чете, овлададе су брдом Љубић и разбиле четничку блокаду Чачка на левој обали реке Мораве. У подневним часовима 7. новембра 1941. године четнички ар-

тиљерци капетана Дерока, са сва три топа, ушли су у слободни Чачак, али као заробљеници.

ПРЕВОЗ ТОПОВА ЗА УЖИЦЕ

Непосредно после довлачења заплених топова у Чачак, приступило се поновном формирању партизанске батерије, јер се људство раније батерије још налазило у четничком затвору у Мрчајевцима.

Сутрадан, 8. новембра 1941. године, у раним јутарњим часовима, била је дефинитивно разбијена четничка блокада Чачка. Четничке јединице су биле највећим делом уништене или разбијене. Приступило се дефинитивном чишћењу територије Одрода од остатака четничких јединица и поновном слању јединица Одрода на фронт ка Краљеву. Међутим, ситуација код Ужица је била још тешка. Тамо је неколико четничких одреда, под командом капетана Драгослава Рачића, и капетана Вучка Игњатовића, водило огорчене борбе да овладају Ужицем, седиштем слободне Ужичке Републике. У таквој ситуацији Врховни командант НОП одреда Југославије, друг Тито, упутио је наређење команди Чачанског НОП одреда да хитно пошаље сва три топа у Ужице.

Разматрајући добијено наређење Врховног команданта о хитном упућивању топова у Ужице, команда Чачанског НОП одреда дошла је до закључка да ће превозење топова бити најлакше, најбрже и најбезбедније извршено железницом, пошто је саобраћај на релацији Чачак — Ужице био поново успостављен.

Током 9. новембра топови су утоварени у вагоне на Железничкој станици у Чачку и сутрадан, 10. новембра, упућени возом за Ужице, где су истог дана и стигли.

ФОРМИРАЊЕ ПАРТИЗАНСКЕ БАТЕРИЈЕ У УЖИЦУ

Одмах по стицању топова у Ужице, Врховни командант, друг Тито, наредио је Ужичком НОП одреду „Димитрије Туцовић“ да прикупи командни кадар и потребно људство за формирање партизанске батерије, њено обучавање и упућивање на фронт за одбрану слободне територије.

Примивши наређење, команда Ужичког НОП одреда одредила је активног артиљеријског поручника Момчила Смиљанића за кома-

ндире батерије. Истовремено, она је упутила и наређење свим јединицама Ужичког НОП одреда да у Ужице упуте све активне и резервне артиљеријске подофицире, капларе и војнике који су у бившој југословенској војсци свој војни рок одслужили у артиљеријским јединицама. На тај начин се практично приступило формирању нове артиљеријске батерије.

Одмах по пријему дужности командира батерије, поручник Момчило Смиљанић приступио је прегледу и оправци топова ангажујући за ту сврху неколико артиљеријских бравара. Истовремено, он је у магацинима бивше југословенске војске у Врелима код Ужица пронашао велику количину артиљеријске муниције за топове 75 мм М 12, прегледао је, комплетирао и припремио за транспорт.

Половином новембра 1941. године формирано је прво топовско одељење под командом резервног артиљеријског поднаредника Божа Вранешевића и одмах упућено на фронт код Љубовије. Остала два топовска одељења била су формирана новембра 1941. и задржана на обуци у касарнама у Крчагову крај Ужица.

У БОРБАМА КОД ЉУБОВИЈЕ

Половином новембра 1941. године, у ширем рејону Ужица, вођене су веома жестоке борбе са четничким одредима под командом Драже Михаиловића. Један од тих одреда био је Азбуковачки четнички одред, који је на слободну територију Ужичког НОП одреда нападао правцем Љубовија — Рогачица — Ужице.²⁴

У циљу одбране слободне територије и поновног отварања комуникације Ужице — Љубовија — Власеница — Соколац ради дотура оружја и муниције Бирчанском и Романијском НОП одреду, биле су, половином новембра 1941. године, ка Љубовији упућене довољно јаке снаге (пет чета), ојачане једним топом. Ове снаге, под командом заменика команданта Ужичког НОП одреда Радивоја Јовановића — Брадоње, водиле су 14. новембра доста жестоке борбе код села Бачевац, Доње Кошље и Дрлаче.

Следећег дана, 15. новембра 1941. године, четници су прикупили све своје јединице са територије Подриња и поселе све доминантне положаје изнад окуке реке Дрине источно од Љубовије. Главне снаге четника поселе су брдо Бошковац, село Озорци и брдо Жута стена. Њихов задатак био је да сломе напад партизанских чета, разбију их и продуже напад ка Ужицу.

Напад партизанских чета отпочео је 15. новембра ујутро. Главне снаге биле су упућене да овладају брдом Бошковац, кога су четници бранили веома јаким снагама. Ослонцем на изванредно повољне земљишне услове, четници су пружили веома жилав отпор. Тек око подне, када је нестало магле, Радивоје Јовановић — Брадоња поставио је топ у рејону села Доње Кошље и отпочео тући четнике веома прецизном ватром. Жилавост четничког отпора је нагло попустила, па је једна чета брзо овладава овим положајем. Убрзо потом, када је ватра из топа била усмерена на четничке положаје код села Озорци и брда Жута стена, четници су ужурбано напустили ове положаје. Партизанске чете су почеле до гоне четнике и увече, поново, ослободиле Љубовију.

Следећег дана четници су покушали да поврате Љубовију, али су били одбијени и протерани ка Крупњу.

БОРБЕ СА НЕМЦИМА КОД ЉУБОВИЈЕ

Крајем новембра немачка група „Запад“ из 342. немачке пешадијске дивизије продрла је преко Пецке ка Љубовији, где је наишла на положаје јединица Ужичког и Посавског НОП одреда. Отпочела је жестока борба. Партизански артиљерци нису жалили муницију. Немачка пешадија је морала да стане. На сцену ступају немачки тенкови, артиљерци и авијација. Но, партизани не попуштају и упорно бране положаје. Тај неравни бој трајао је три часа. Топ је онеспособљен дејством топова са немачких тенкова и дејством артиљерије. Тако је 27. новембра 1941. године био уништен први топ партизанске батерије Ужичког НОП одреда.

У БОРБИ НА БУКОВИМА

Превој Букови налази се на путу Ужице — Ваљево између планина Маљен и Повлен. На овом превоју и испред њега према Ваљеву постоје повољни земљишни услови за организацију низа узастопних одбранбених положаја. Зато је команда Ужичког НОП одреда у новембру 1941. године донела одлуку да управо на овим положајима организује одбрану своје слободне територије и спречи продор немачких јединица од Ваљева ка слободном Ужицу. У том циљу, на положају Букови било је, у другој половини новембра 1941. године, распоређено пет чета Ужичана и Шумадинаца и један пољски топ 75 мм М 12.

Извршавајући наређење опуномоћеног командујућег генерала у Србији, генерала пешадије Бемеа, борбена група „Север“ 342. немачке пешадијске дивизије кренула је 27. новембра 1941. године из Ваљева ка Ужицу. До краја дана, ова борбена група успела је да савлада велики број препрека и отпор јединица Ваљевског НОП одреда у региону села Бачевци и да предњим деловима избије у подножје Букова.

Сутрадан ујутро, 28. новембра 1941. године, борбена група „Север“ (698. пешадијског пука са ојачањима) кренула је уз серпентине ка превоју Букови. Подржане снажном ватром своје артиљерије, минобацача и авијације, немачке јединице су јуришале на положаје Ваљеваца, Ужичана и Шумадинаца. Настао је неравни бој једног комплетног немачког пука ојачаног артиљеријом и подржаваног авијацијом и партизанских чета наоружаних пушкама, нешто митраљеза и једним топом.

Пуна четири часа трајао је бој на првој Букови. Немци су немиле засипали положаје партизана кишом од граната из топова, мина из минобацача и бомби са авиона. Јуриш за јуришем. Партизани гину, али не одступају. Њихов пољски топ испаљује гранату за гранатом и нагони Немце да траже заклоне. Немачка артиљерија усмерава сву своју ватру на положај топа, а затим авиони, у таласима, изручују своје смртоносне товари. Послуга гине. Њихови лешевци леже око топа. У том тренутку на сцену ступа млади артиљеријски поручник Момчило Смиљанић. Он скаче ка топу, пуни га и гађа колону немачких тенкова што се пробија ка врху Букова. Немци траже спас у повлачењу. Немачка артиљерија и авијација поново сасрећују ватру на гребен Букова. У паклу експлозија бомби и граната уништен је топ, а поручника Смиљанића, тешко рањеног, износе његови борци.

Око 14.00 часова, 28. новембра, на Буковима је завладао мир. Престао је отпор партизана пред десетоструко јачим противником, који се храбро борио. На положају су остали само мртви партизани и уништени пољски топ 75 мм М 12.

НА ИСТОРИЈСКОЈ КАДИЊАЧИ

У поподневним часовима 28. новембра 1941. године, из Ужица је ка Косјерићу био упућен и трећи (и последњи) топ Ужичког НОП одреда. Његов командир Милан — Мика Босиљчић, млади артиљерац са недавно завршеном подофицирском артиљеријском школом у Ђуприји, хитао је са једним топовским одељењем ка Буковима у помоћ своме командиру поручнику Смиљанићу. Међутим, њих су код села

Пониковице сусрели Коча Поповић и рањени поручник Смиљанић и наредили им да се врате на Локву изнад Ужица и да тамо поседну положај за предстојећи сутрашњи бој.

Истога дана, пред пад мрака, у Ужицу су Врховни командант НОП одреда Југославије, друг Тито, и команда Ужичког НОП одреда констатовали да је борбена група „Запад“ 342. немачке пешадијске дивизије избила до подножја Кадињаче и да се пред Немцима не налази ниједна организована партизанска јединица. Пала је одлука да радници ткачи, пекари, кројачи, опанчари, обућари и железничари прекину рад, узму пушке и митраљезе и крену у сусрет Немцима, на Кадињачу.

У сутон 28. новембра 1941. године на ужичкој пијаци стајале су постројене све четири чете Радничког батаљона. После одржаних говора команданта и политичког комесара Одреда, Душана Јерковића и Милинка Кушића, батаљон је са три чете, под командом Андрије Ђуровића, кренуо ка Кадињачи. Са њима је одмаршовао и командант Одреда.

Исте ноћи, око 22.00 часа, заменик команданта Ужичког НОП одреда, Радивоје Јовановић — Брадоња, издао је телефоном наређење Милану Босиљчићу да одмах са топом крене у Ужице. Примивши овакво наређење, Босиљчић је скинуо топ са положаја на Локви и кренуо у Ужице, где је стигао нешто пре поноћи. Зауставио је топ пред зградом у којој је био смештен штаб Одреда. Ушао је унутра и јавио се Брадоњи, од кога је добио наређење да топ и муницију натовари на камион. Наређење је било брзо извршено.

Око пола ноћи, између 28. и 29. новембра, из Ужица је кренуо камион са топом и артиљерцима ка Кадињачи. Са њима је био и Радивоје Јовановић — Брадоња. Он је носио наређење друга Тита Душану Јерковићу да се на Кадињачи Немцима пружи упоран отпор како би се добило на времену за евакуацију рањеника и ратног материјала из Ужица ка Златибору.

БАТАЉОН ИЗГИНУО, ТОП УНИШТЕН

Освануо је 29. новембар 1941. године. На Кадињачи су поселе положаје чете Радничког батаљона — пекарска, ткачка и кројачко-обућарска. У центру положаја, крај пута, на самом превоју Кадињаче, код једне старе трешње, ископан је заклон за пољски топ 75 мм М 12. У рано јутро на Кадињачу су стигле и две чете Посавског НОП одреда.

Нешто пре осам часова Немци су кренули пуцајући на све стране. Напред су ишли извиђачи на бициклима. За њима, на одстојању од неколико стотина метара, кренули су мотоциклисти са митраљезима. Позади њих дугачка колона пешадије. На положајима Кадињаче чете Радничког батаљона. Мртва тишина. Чека се пуцањ топа, па да проспу ураган ватре на ове тевтонске витезове из далеке Немачке.

Осам је часова. Одјекнуо је пуцањ топа са Кадињаче. Граната је фијукнула и треснула посред колоне немачке пешадије. А само секунду касније просула се киша метака из пушака и митраљеза. Предњи делови немачке колоне почели су да беже. Кројачи и обућари јуришају. На падинама Кадињаче, све до села Заглавка, ври као у котлу. Top са Кадињаче својом риком и експлозијама његових граната увеличава почетак једне велике драме.

Нешто касније Немци су се средили и одговорили ватром из целокупног наоружања. Безмало цео пук немачке артиљерије почео је да пресорава падине Кадињаче. Трудили су се да што пре униште топ, који им је наносио велике губитке. У киши од граната, засипани земљом, изрованим каменом и парчадима челика, артиљерци Милана Босиљчића тукли су брзом паљбом Немце у подножју Кадињаче, где су њихови другови из Радничког батаљона водили натчовечанску борбу.

Подне је. На Кадињачи кључа ватра као у гротлу великог вулкана. Неколико граната из немачких хаубица засуло је положај топа. Једна је директно погодила нишанцију и оштетила топ. Друге су стизале и засипале изгинулу и израњављену послугу. Top је заћутао. Лежао је накривљен на једну страну.²⁵

Око 14.00 часова Кадињачом су овладали Немци. На њеним падинама и косама око ње лежали су бесмртници из Радничког батаљона. Са њима су биле и топције са својим топом, који је од почетка октобра у рукама партизанских артиљераца сејао смрт међу мрским немачким окупаторима око Краљева и Ужица.

НАПОМЕНЕ

1. Види саслушање генерала Бемеа у Нирнбергу, Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, Том I, књига 1, страна 628. Такође види ратни дневник јединице 08633 — Команда Србије — Национални архив, Вашингтон, немачка документа, трака 501, филм 246, снимци 220—43—НАВ—Н—Т—501 246/220—243.

2. Види ратни дневник јединице 08633, Команда Србије за месец септембар 1941. НАВ—Н—Т—501, 246/220—43 и Извештај о раду број 1 (операцијски дневник) команде 717. пеш. дивизије за 22. 9. 1941. године. НАВ—Н—Т—315, 2262/000003—352.

3. Види извештај (изјашњење) фелдкоманданта 816, достављен команданту Србије 3. 10. 1941. НАВ—Н—Т—501, ф. 250/992.

4. Види ратни дневник команданта Србије, текст за 27. септембар 1941. НАВ—Н—Т—501, ф. 246/220—43.

5. Извор наведен у напмени 3.

6. Види телеграм заповедника оружане силе на Југоистоку Врховној команди оружане силе и Врховној команди војске од 3. 10. 1941. год. Том I, књ. 1, док. 187, стр. 478.

7. Ратни дневник команданта Србије, НАВ—Н—Т—501, ф. 246/220—43, текст за 29. 9. 1941. и Ратни дневник команде 717. пеш. див. текст за 28. 9. 1941. НАВ—Н—Т—315, ф. 2262/000003—352.

8. Исто, дневни извештај за 30. 9. 1941.

9. Архива VII, НАВ—Н—Т—315, 2264/000003—352.

10. Исто.

11. Дневник Милутина Стојића, Историјски архив, Чачак, бр. 535.

12. Прва чета Љубићког батаљона учествовала је у борбама за ослобођење Горњег Милановца. 30. 9. 1941. чета је из Горње Горевице дошла у село Соколиће и ту преноћила.

13. Дневник Средоја Ковачевића, Историјски архив, Чачак, рег. бр. 530.

14. Изјаве и сећања: Десимира Томашевића, Историјски архив, Чачак, рег. бр. 600, Милорада Кувекаловића, ИАЧ, рег. бр. 609, Драгослава Стефановића, Архив Института за историју радничког покрета Србије, Мемоарска грађа ОК Чачка, МОКЦ 54.

15. Изјава Милана Вуловића из села Балуге, Историјски архив, Чачак, мемоарска грађа, рег. бр. 607.

16. Дамјан Влајић, Наука о оружју, Београд, 1930.

17. Дневник Милутина Стојића, текст за 8. октобар 1941, Историјски архив, Чачак, рег. бр. 535.

18. Напад је извршио 2. батаљон 749. пеш. пука, 717. пеш. дивизије. Види Ратни дневник 717 пд—VII, НАВ—Н—Т—315—р. 2262. с. 3. — 352.

19. Види дневне извештаје 717. пеш. дивизије, VII, НАВ—Т—315, р. 2262, с. 3—352.

20. Архив VII, НАВ—Т—315, р. 2262, с. 238—242.

21. Исто.

22. Ђорђе Миловановић, Мој бележник и други документи, из породичне архиве Кристе Миловановић из Чачка.

23. Дневник Милутина Стојића, текст за 7. новембар 1941, Историјски архив, Чачак, рег. бр. 535.

24. По казивању генерала Радивоја Јовановића — Брадоње, који је 1941. био заменик команданта Ужичког НОП Одрета, и Милана Босиљчића, официра ЈНА, који је 1941. био командир једног топа који је дејствовао на Кадињачи 29. 11. 1941.

25. Исто.